

دانشگاه پیام نور

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته‌ی

زبان و ادبیات فارسی

موضوع:

انواع تشبیه در دیوان منوچهری

نام مؤلف:

محمد رحیم‌پور

استاد راهنما:

دکتر مجید سرمدی

وزارت اطلاعات تهران
مهر

۱۳۸۵ / ۲ / ۱۱

۱۵۱۲۶۹

تیرماه ۱۳۸۵

دانشگاه پیام نور
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته
زبان و ادبیات فارسی

موضوع:

انواع تشبیه در دیوان منوچهری

نام مؤلف:

محمد رحیم پور

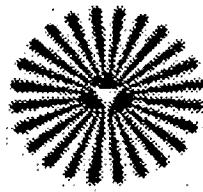
استاد راهنما:

دکتر مجید سرمدی

استاد مشاور:

سرکار خانم دکتر فاطمه کوپا

تیرماه ۱۳۸۵

دانشگاه پیام نور

تصویب نامه

پایان نامه تحت عنوان

انواع تشییع در دیوان منوچهری گونه های ماندگی در یکامه های منوچهری

تاریخ دفاع: ۸۵ / ۴ / ۲۱ نمره: ۱۶ درجه: عالی

اعضای هیات داوران

نام و نام خانوادگی	هیات داوران	مرتبه علمی	امضاء
۱- آقای دکتر مجید سرمدی	استاد راهنما	استادیار	
۲- خانم دکتر فاطمه کوپا	استاد مشاور	استادیار	
۳- آقای دکتر پدram میرزائی	استاد داور	استادیار	
۳- خانم دکتر فاطمه کوپا	نماینده گروه	استادیار	

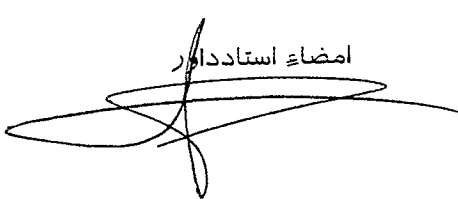
بسمه تعالی

صور تجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

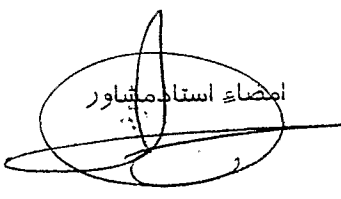
جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد خانم / آقای محمد رحیم پور دانشجوی رشته پایان و ادبیات فارسی تحت عنوان انواع تنبیه در دیوان منوچهری لا گویهای دانشم در کلیاتم های منوچهری
با حضور اساتید نامبرده در ذیل در روز چهارشنبه مورخه ۱۳۹۴/۰۴/۱۵ ساعت ۱۱:۳۰ در محل ساختمان تحصیلات تکمیلی برگزار شد و پس از بحث و بررسی پایان نامه مذکور با نمره به عدد ۱۹/۸ به حروف نوزده و نیم و با درجه عالی مورد قبول واقع شد نشست

- ۱- استادراهنما: سرکارخانم / جناب آقای دکتر محمد سروری
- ۲- استادمشاور: سرکارخانم / جناب آقای دکتر فاطمه رویا
- ۳- استادداور: سرکارخانم / جناب آقای دکتر پیرام سیرانی
- ۴- نماینده محترم گروه سرکارخانم / جناب آقای دکتر فاطمه رویا

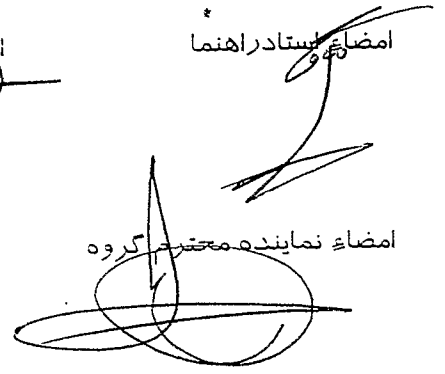
امضاء استادداور

امضاء استادمشاور

امضاء استادراهنما
امضاء نماینده محترم گروه

۵	چکیده
۶	خلاصه
۸	معرفی و مقدمه
۱۶	فصل اول: فصلی در تشبیه
۱۷	تشبیه از دیدگاه علمای اهل بلاغت
۱۹	نظر تحلیلی و جامع دیدگاه‌ها
۲۰	اهمیت تشبیه در علم بیان
۲۱	بلاغت و تشبیه
۲۲	تأثیر تشبیه در نفس
۲۳	بلاغت و اهمیت تشبیه
۲۵	نقش حواس در تشبیهات
۲۶	لذت تشبیه
۲۷	ژرفاندیشی و رسایی تشبیه
۲۸	تقسیم تشبیهات
۳۰	ارکان تشبیه
۳۰	انواع تشبیه از لحاظ ماده‌ی طرفین تشبیه
۳۶	اقسام تشبیه از لحاظ ذکر و حذف وجه شبه
۴۱	اقسام تشبیه از لحاظ ساختار مفرد و مرکب
۴۶	تشبیه تمثیل
۵۴	ادوات تشبیه و اقسام تشبیه از لحاظ ذکر و حذف ارکان
۵۸	تشبیه ضمنی
۶۱	تشبیه مقلوب
۶۴	اقسام تشبیه از لحاظ تعدد طرفین
۶۷	اغراض تشبیه
۷۴	عوامل زیبایی تشبیه
۷۶	ابتکار در معانی تشبیه
۷۷	تشبیه و محیط زندگی شاعر
۷۸	رنگ عناصر بومی در شعر عرب
۷۸	تخیل در شعر فارسی
۸۰	فصل دوم: تحلیل مضامین و تصویرهای شعری منوچهری
۸۱	منبع الهام منوچهری در تشبیهات شعری

۸۳	تصویر گل‌ها در شعر منوچهری
۸۴	توصیف اسب با صفات متعدد
۸۷	علوم و کتابت
۸۷	حرف‌گرایی و تصویرسازی با حروف
۸۸	شغل‌ها و حرفه‌ها
۸۸	عناصر دینی و مذهبی
۸۹	صور فلکی و اصطلاحات نجومی
۹۰	شخصیت‌های اساطیری
۹۱	آتش در شعر و تشبیهات منوچهری
۹۳	آفرینش تصویر با صور بیانی
۹۴	فصل سوم: اقسام تشبیه از لحاظ ذکر و یا حذف ارکان تشبیه
۹۵	۱-۳- تشبیه مرسل و مفصل و شاهد امثال و ابیات در شعر منوچهری
۱۰۵	۲-۳- تشبیه مجمل و شاهد امثال در شعر منوچهری
۱۲۳	۳-۳- تشبیه مؤکد و شاهد امثال در شعر منوچهری
۱۲۴	۴-۳- تشبیه بلیغ و شاهد امثال در شعر منوچهری
۱۳۳	فصل چهارم: اقسام تشبیه به اعتبار مفرد و مرکب بودن ساختار طرفین تشبیه
۱۳۸	۱-۴- تشبیه مفرد به مفرد و شواهد و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۴۵	۲-۴- تشبیه مفرد به مقید و شواهد و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۵۱	۳-۴- تشبیه مقید به مفرد و شواهد و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۵۴	۴-۴- تشبیه مقید به مقید و شواهد و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۶۰	۵-۴- تشبیه مفرد به مرکب و شواهد و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۶۲	۶-۴- تشبیه مقید به مرکب و شواهد و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۶۳	۷-۴- تشبیه مرکب به مفرد و شواهد و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۶۴	۸-۴- تشبیه مرکب به مقید و شاهد امثال ابیات در شعر منوچهری
۱۶۶	۱-۹-۴- تشبیه مرکب به مرکب و شاهد امثال ابیات در شعر منوچهری
۱۷۴	۲-۹-۴- تشبیه مرکب به مرکب (تشبیه تمثیل) و شاهد امثال ابیات در شعر منوچهری
۱۷۶	فصل پنجم: اقسام تشبیه از لحاظ شکل و تعداد طرفین تشبیه
۱۸۰	۱-۵- تشبیه تسویه و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۸۰	۲-۵- تشبیه جمع و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۸۴	۳-۵- تشبیه ملفوف و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۸۶	۴-۵- تشبیه مفروق و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۹۳	۵-۵- تشبیه معکوس (مقلوب) و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۹۳	۶-۵- تشبیه مضمّر و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۱۹۵	۷-۵- تشبیه تفضیل و ابیات نمونه در شعر منوچهری

۱۹۸	۵- ۸- تشبیه مشروط و ابیات نمونه در شعر منوچهری
۲۰۰	فصل ششم: اقسام تشبیه به اعتبار حسی و عقلی بودن طرفین تشبیه
۲۰۳	۶- ۱- تشبیه حسی به حسی و نمونه‌های این نوع تشبیه در شعر منوچهری
۲۳۳	۶- ۲- تشبیه حسی به عقلی و نمونه‌های این نوع تشبیه در شعر منوچهری
۲۳۵	۶- ۳- تشبیه عقلی به حسی و نمونه‌های این نوع تشبیه در شعر منوچهری
۲۳۸	۶- ۴- تشبیه عقلی به عقلی و نمونه‌های این نوع تشبیه در شعر منوچهری
	فصل هفتم: اقسام تشبیهاتی که به مضامین و توصیفات و تصویرات و تشبیهات و مفاخر ادب عرب اشاره دارد و ابیاتی که ویژگی شعر لحظه‌ها و نگاه‌ها در آن دیده می‌شود
۲۴۰	
۲۴۳	۷- ۱- ابیاتی که به تشبیهات و مضامین و مفاخر ادب عرب اشاره دارد
۲۵۳	۷- ۲- شعر لحظه‌ها و نگاه‌ها و ابیاتی که ویژگی شعر لحظه‌ها و نگاه‌ها در آن دیده می‌شود
	فصل هشتم: فهرست تشبیهات و ابیاتی که به اسامی گل‌ها، پرندگان و دستگاه‌های موسیقی اشاره دارد
۲۵۶	
۲۵۷	۸- ۱- تشبیهات و ابیاتی که به اسامی گل‌ها اشاره دارد
۲۶۹	۸- ۲- تشبیهات و ابیاتی که به اسامی پرندگان اشاره دارد
۲۸۲	۸- ۳- ابیات و تشبیهاتی که به پرده‌ها و آهنگ‌های موسیقی ایرانی اشاره دارد
۲۸۸	۸- ۴- ابیات و تشبیهاتی که به اسامی شخصیت‌های اساطیری اشاره دارد
۲۹۱	۸- ۵- ابیات و تشبیهاتی که به اسامی اسب‌ها اشاره دارد
۲۹۳	فصل نهم: جدول انواع تشبیهات از لحاظ ذکر و حذف ارکان تشبیه
۳۵۵	فصل دهم: نتیجه گیری
۳۸۲	پانوشته‌های فصل دهم
۳۸۴	تعلیقات
۳۸۴	فهرست ابیاتی که در آن‌ها تشبیه به کار رفته است
۳۸۶	فهرست تشبیهات مرسل و مفصل
۳۸۶	فهرست تشبیهات مجمل
۳۸۷	فهرست تشبیهات مؤکد
۳۸۸	فهرست تشبیهات بلیغ
۳۸۸	فهرست تشبیهات مفرد به مفرد
۳۸۹	فهرست تشبیهات مفرد به مقید
۳۸۹	فهرست تشبیهات مقید به مفرد
۳۸۹	فهرست تشبیهات مقید به مقید
۳۹۰	فهرست تشبیهات مفرد به مرکب
۳۹۰	فهرست تشبیهات مقید به مرکب
۳۹۰	فهرست تشبیهات مرکب به مفرد
۳۹۰	فهرست تشبیهات مرکب به مقید

۳۹۰	فهرست تشبیهات مرکب به مرکب
۳۹۱	فهرست تشبیهات تمثیل
۳۹۱	فهرست تشبیهات تسویه
۳۹۱	فهرست تشبیهات جمع
۳۹۱	فهرست تشبیهات ملفوف
۳۹۱	فهرست تشبیهات مفروق
۳۹۲	فهرست تشبیهات معکوس
۳۹۲	فهرست تشبیهات مضمّر
۳۹۲	فهرست تشبیهات تفضیل
۳۹۲	فهرست تشبیهات مشروط
۳۹۲	فهرست تشبیهات حسی به حسی
۳۹۴	فهرست تشبیهات حسی به عقلی
۳۹۴	فهرست تشبیهات عقلی به حسی
۳۹۴	فهرست تشبیهات عقلی به عقلی
۳۹۵	فهرست ابیاتی که به مضامین و تشبیهات ادب عرب اشاره دارد
۳۹۵	فهرست اشعاری که ویژگی شعر لحظه‌ها و نگاه‌ها دارند
۳۹۶	فهرست نام گل‌ها که در تشبیهات منوچهری به کار رفته‌اند
۳۹۸	فهرست نام پرندگان که در تشبیهات منوچهری به کار رفته‌اند
۴۰۱	فهرست نام پرده‌ها و آهنگ‌های موسیقی که در تشبیهات منوچهری کاربرد دارند
۴۰۴	نمودار بسامدی ابیات دارای تشبیه
۴۰۵	نمودار (فصل سوم) (اقسام تشبیه از لحاظ ذکر و حذف ارکان تشبیه)
۴۰۶	نمودار (فصل چهارم) (اقسام تشبیه به لحاظ ساختار مفرد و مرکب بودن طرفین تشبیه)
۴۰۷	نمودار (فصل پنجم) (اقسام تشبیه به لحاظ شکل و تعدد طرفین)
۴۰۸	نمودار (فصل ششم) (اقسام تشبیه به لحاظ حسی و عقلی بودن طرفین تشبیه)
۴۰۹	نمودار (فصل هفتم) (ابیاتی که شعر لحظه‌ها و نگاه‌ها دارند و ابیاتی که مضامین شعر عرب دارند)
۴۱۰	منابع و مأخذ

چکیده:

در این پژوهش بعد از مقدمه و معرفی اجمالی شاعر فصلی در تشبیه آورده شده است که به صورت مقایسه‌ای و تحلیلی نظرات کلی بیان شده است و همچنین به بیان دیدگاههای مختلف درباره‌ی تشبیه پرداخته‌ایم. تشبیه دریچه‌ی ورود به عالم تخیل و بن مایه استعاره و مجاز است و یکه تاز میدان صور خیال و پربسامدترین آرایه در شعر منوچهری است. تشبیه در شعر منوچهری مورد بررسی است و بر همین اساس بررسی‌های موضوعی و استخراج ابیات دارای تشبیه و فیش برداری و استخراج آمار تشبیهات، جدا کردن انواع تشبیه از لحاظ مختلف و بررسی منابع الهام تشبیهات و ارتباط آنها با زندگی و محیط و روحيات شاعر مورد بررسی است. محدوده‌ی زمانی بررسی سبک خراسانی که دایره‌ی توجه و بررسی را به شعر منوچهری محدود کرده‌ایم و فرضیه‌هایی را مطرح کرده‌ایم که در راستای اثبات و یا تحلیل این فرضیه‌ها حرکت کرده ایم برای مثال می‌توان گفت: شعر منوچهری بی‌پیرایه و توصیفات و تشبیهات اغلب محسوس است که در اموری با تصاویری نسبتاً پخته مواجه می‌شویم که در قالب تشبیه مرکب و یا عقلی خود را می‌نمایاند، اما در کل تشبیهات منوچهری اندیشه‌های انتزاعی کمتر دیده می‌شود، شعر از جامعه فرودستان به دور است و از پیشه‌های عامیانه و درد مردم به دور است و تمایلات درباری و اشرافی و تشبیهات زرین و سیمین در شعر وجود دارد. احکام نجوم، طب، ادب و ... از دانستیهای رایج زمان و در تصویر شاعر نقش دارد. در آغاز سبک خراسانی، اسطوره‌های ملی و فرهنگ ایرانی دست مایه‌ای برای شاعران بود اما کم کم و به ویژه در شعر منوچهری این سرچشمه به خشکی گرایید و عناصر حماسی در جهت بزرگداشت ممدوح است و مقامشان از ممدوح پایتتر است و فرهنگ سامی برای پربار کردن تصاویر کاربرد دارد. تزئین تشبیه با آرایه‌های بدیعی از شگردهای منوچهری است. ابتدا مفاهیم فوق به شیوه‌ی فرضیه و استقرایی بود اما با فیش برداری و بررسی دقیق و نمودارهایی که در پایان تحقیق آورده شده است فرضیه‌ها و تحلیل آنها در فصل تحلیل تصویرها و نتیجه‌گیری این موارد را به اثبات می‌رساند و منوچهری اصل جوهر شعر را در نظر دارد که جوهر شعر تخیل است و دریچه‌ی ورود به عالم تخیل تشبیه است. در پایان نمودار انواع تشبیهات، بسامد تشبیهات و گرایش صور خیال شاعر را نشان می‌دهد و بعد از آن به انواع فهرست‌ها از قبیل اسامی ابیات دارای تشبیه، انواع تشبیهات، ابیات دارای مفاهیم شعر عرب، ابیاتی که اسامی گلها و پرندگان و دستگاههای موسیقی اصیل ایرانی پرداخته‌ایم و قسمت پایانی فهرست منابع کلی می‌باشد.

خلاصه:

پس از بررسی اشعار و تشبیهات و تصویرهای شعری منوچهری می توان خلاصه‌ای از این موارد را به شرح زیر بیان کرد:

مضمون اصلی اشعار منوچهری مدح ممدوحان خویش است مدح سلطان محمود و وزیران و درباریان و حتی اسب سلطان محمود از بسامد بالایی برخوردار است و حتی سلطان محمود را فراتر از آن دیده که به عناصر مادی مانند شود و اغلب در وصف پادشاه را با امور عقلی مانند کرده است پس از مدح، تغزل آغاز قصاید از اهمیت والایی برخوردار است و در وصف طبیعت بسیار قوی و استادانه عمل کرده است. صور خیال برگرفته از دانش زمان همچون احکام نجومی - ریاضی، ادب، فلسفه وجود دارد. این تصویرها در مقابل عناصر طبیعت و گل‌ها و آوای پرندگان و الحان موسیقی نمود چندانی ندارد. بسامد گل‌ها، پرندگان و دستگاهای موسیقی اصیل ایرانی به حدی است که تحلیل و شرح این موارد می‌تواند در مقوله‌ای مجزا نسبت به سایر شاعران بررسی شود. عناصر حماسی و اسطوره‌ای در مقایسه با ممدوحان منوچهری رنگ خاص خود را از دست می‌دهد و ماهیت حماسی و اسطوره‌ای این عناصر چنانکه در ادب حماسی نمود دارد، در شعر منوچهری کاربرد ندارد.

فقر مضامین مربوط به ارزش‌های والای انسانی و عدم ترغیب به مفاهیم اخلاقی در شعر منوچهری آشکار است پس صور خیال در شعر منوچهری در خدمت تصویرسازی و نمایاندن عناصر طبیعت است و هدف ویژه‌ای برای بیان مفاهیم تعلیمی و اخلاقی را دنبال نمی‌کند. اما همین تصویرسازی‌ها در شعر ناصر خسرو در خدمت مفاهیم دینی و اخلاقی و اجتماعی است.

منبع الهام شاعر بیشتر مطالعه‌ی طبیعت است. در دوران آغازین شاعر کویر و عناصر کویری و شب کویر، تصویرهای شعری شاعر است. در دوره‌ی میانی وصف محیط مازندران و کوه و گل و گیاه و حتی پرندگان این دیار از بسامد بالایی برخوردار است و در دوره‌ی حضور در دربار پادشاه عناصر دیوانی و زربینه و سیمینه دربار بسیار نمود و بسامد دارد. معشوق زمینی، صفات ممدوح، دانش زمان، رنگ اشرافی و... بسیار مورد استفاده قرار گرفته است.

صور خیال این دوره مشترکاتی دارد اما ویژگی‌های فردی آنها از نظر صور خیال گوناگون است. در عصر مورد مطالعه‌ی زندگی شاعر و به ویژه منوچهری تشبیه بر سراسر قلمرو شعر منوچهری حاکم است و در دوره‌های بعدی استعاره و مجاز و کنایه در عرصه‌ی ادبیات فارسی وارد می‌شود.

اکثر تشبیهات و طرفین تشبیه حسی هستند و عناصر تجریدی و انتزاعی کمتر دیده می‌شود.

تشبیهات تفصیل و مجمل با بسامد قابل ملاحظه‌ای وجود دارند که بسامد آنها از تشبیه بلیغ بیشتر است. تشبیهات مفرد بسیار پر بسامد هستند اما تشبیه مرکب و انواع آن با بسامد بسیار بالایی نسبت به شاعران هم عصر شاعر کاربرد دارد و یک نوع ابداع در تشبیهات مرکب وجود دارد که دو طرف تشبیه را در دو بیت به کار برده است. برخی از وندها نقش ادات تشبیه را دارند و برخی از اسم‌ها در شکل اضافی کارکرد ادات تشبیه را دارند. تکرار مشبه و مشبه به و وجه شبه به مبالغه و بزرگنمایی بیشتر در تشبیهات کمک می‌کند. استعاره‌های مصرّحه که در واقع تشبیه فشرده هستند در تغزل‌ها بیشتر کاربرد دارند و استعاره‌های مکنیه در مضامین قصاید بیشتر کاربرد دارند و اسنادهای مجازی و تشخیص از تنوع خوبی برخوردار است. مجاز لغوی در حد بسامد سبکی کاربرد ندارد.

تزیین تشبیهات با یکی از صناعات بدیعی از روش‌های منوچهری است که شاعر این شگرد را به کمک لف و نشر در تشبیهات ملفوف انجام داده است. در بعضی از قصاید منوچهری بنای شعر را بر تشبیه و صنعت بدیعی می‌گذارد که جلوه‌ی تشبیه را بارزتر می‌کند. تصویرسازی با صفات پی در پی و گاه جانشینی صفات به جای موصوف در شعر منوچهری به چشم می‌خورد و از روش‌های معمول، به ویژه در وصف اسب، میدان رزم و گاه قطره‌ی باران بر برگ گل و ... استفاده می‌کند و در تغزلاتش کاربرد دارد.

بسامد ترکیب‌های هنری و تصویرهای خلاق منوچهری قابل تأمل است. زبان فارسی از قدرتمندترین زبان‌ها در ترکیب‌سازی است و هر شاعری به گونه‌ای به آن پرداخته و این توجه یکسان نیست. بالا بودن بسامد ترکیب‌سازی در شعر یک شاعر عامل مهم در شناخت سبک شخصی او به حساب می‌آید.

ویژگی ایجاز و خلاصه شدن تشبیهات و میل شاعر به سوی تشبیهات بلیغ و ترکیب‌سازی، خلاقیت شاعر و این گرایش را نشان می‌دهد در همین راستا اسلوب معادله و برابری دو مصراع که بن مایه تشبیه دارد و گاه مصراع

دوم ضرب المثل دارد در شعر منوچهری دیده می‌شود. ناهماهنگی موضوع با تصویر نکته‌ای است که در شعر منوچهری به چشم می‌خورد. رزم و بزم تغزل و طبیعت و ... را در هم می‌آمیزند و القای مؤثر مطلب را کندتر می‌کند.

نشانه‌های تصنع در شعر منوچهری وجود دارد و این تصنع گاه با کثرت به کارگیری صناعات بدیعی است شعر منوچهری اغلب نقاشی طبیعت است و در تصاویری که با تخیل طبیعت را بازآفرینی کرده است با تصاویر واقعی در بعضی موارد فاصله دارد و در موارد دیگر در دل طبیعت نفوذ کرده است و با طبیعت مأنوس شده اند و از چندین دیدگاه به یک پدیده نگرش شاعرانه داشته اند و در مواردی تغزل را با طبیعت آمیخته‌اند. در کل تشبیه او با طبیعت گره خورده است.

از دیگر مفاهیم و موضوعات قابل توجه در شعر منوچهری احاطه‌ی منوچهری در شعر و ادب عرب است که بعضی از مفاهیم و عناصر اشعار معلقات سبعه که از اشعار برجسته‌ی عرب هستند و همچنین تصاویر و اشعار شاعران برجسته‌ی عرب در شعر منوچهری به وضوح نمایان است وصف بادیه و اسب و شتر و... از وصف‌هایی است که مستقیم از ادب عرب گرفته است و جوان بودن منوچهری و آن همه احاطه بر ادب عرب منوچهری را به مفاخره و خودشیفتگی کشانده است و خواسته که احاطه‌ی خود را به رخ دیگر شاعران هم عصر خود بکشانند.

کلام آخر اینکه منوچهری در تصویر کردن و نقاشی لحظه‌های زودگذر شاعرانه و در واقع شعر «لحظه‌ها و نگاه‌ها» بسیار مهارت دارد و در یکی از قصایدش در اغلب ابیاتش «شعر لحظه‌ها و نگاه‌ها» دیده می‌شود و حالات قطره‌ی باران را بر برگ گل و قطرات زیبای باران و ... در چندین تصویر لحظه‌ای و ظریف با تشبیه مرکب به کار برده است.

معرفی و مقدمه

ابوالنجم احمد بن قوس بن احمد دامغانی سومین و آخرین (بعد از فرخی و عنصری) و مهم‌ترین قصیده‌سرا و مدیحه‌سرای دربار غزنوی بوده است.

منوچهری از شاعران طراز اول ایران در نیمه‌ی اول قرن پنجم هجری می‌زیست و لادتش در اواخر قرن چهارم و یا نخستین سال‌های قرن پنجم بوده است. بعد از مرگ شاهزاده‌ی زیاری به دستگاه

حکومت غزنوی راه یافت که بیشترین مدح‌ها و قصاید خود را در وصف سلطان مسعود غزنوی و رجال دربار او سروده است. نخستین کسی را که از خاندان غزنوی مدح کرد خواجه طاهر دبیر^۱ بود.

در سال ۴۲۶ سلطان مسعود، منوچهری را به خدمت خود خواند و منوچهری از ری به ساری رفت و در آنجا به اردوی سلطان مسعود پیوست و به زودی پایگاه و منزلتی یافت که از شاعران درباری و با تجربه پیشی گرفت چنان‌که محسود اقران و همانندان قرار گرفت و این مورد را می‌توان از بعضی از قصاید وی استنباط کرد و بقیه‌ی عمر کوتاه خود را در غزنه گذراند. در این مدت کم که در دربار غزنوی بود بعضی از رجال دربار را مانند عنصری، علی بن عبیدالله «علی دایه»، خواجه احمد عبدالصمد، و از همه بیشتر سلطان مسعود را مدح کرد. منوچهری از مهم‌ترین قصیده‌سرایان و مدیحه‌سرایان دربار غزنوی به شمار می‌آید. اطلاعات اندکی درباره‌ی زندگی او وجود دارد و آن اطلاعات اندک که به دست آمده از طریق اشعار او اختصاص به قصیده‌ها و مدیحه‌هایش دارد. که بعداً تذکره‌نویسان آن اطلاعات را توسعه داده‌اند و بعضی از اطلاعات را تحریف کرده‌اند که بعضی از نظریه‌ها بعداً باطل شده است. آنچه که می‌توانیم به طور قطع و یقین اثبات کنیم این است که او جوانی خود را در دامغان سپری کرده است. و دایره‌المعارفی از علوم و دانش‌های گوناگون را فرا گرفت.

از علوم و دانشی که منوچهری در دوران جوانی خویش یاد گرفت می‌توان به علوم ادبی به زبان فارسی و اشعار و ادبیات عرب به طور کامل اشاره داشت که این مفاهیم را به قالب‌های مختلفی بیان کرده است که قالب اصلی سرایش شعر منوچهری قصیده می‌باشد و ترکیب علوم و مفاهیم ادب عرب و ادبیات فارسی با قریحه و ذوق منوچهری او را به عنوان شاعر برجسته‌ی دربار غزنوی و به طور کلی ادبیات فارسی معرفی کرده است. دانشمندان و نظریه‌پردازان عقیده دارند که اولین حامی و مشوق منوچهری شاهزاده فلک‌المعالی منوچهر از خاندان آل زیار بوده است. که منوچهری تخلص شعری خود را از او گرفته است. اما هنوز مشخص نشده است و نام و نشانی از او در دیوان منوچهری وجود ندارد. و هیچ مدرک و نشانه‌ای که این ادعا را اثبات کند وجود ندارد.

در بین سال‌های (۴۲۴ - ۴۲۲) او اشعارش را به وزیر سلطان مسعود در ری اهدا کرد و به نظر

۱ - حاکم ری از جانب سلطان مسعود که در سال ۴۲۴ برکنار شد و بوسهل حمدی جانشین وی شد.

می‌رسد او به دربار غزنه رفته است. مدتی بعد از احمد بن عبدالصمد شیرازی جانشین احمد حسن میمندی وزیر سلطان مسعود در بهار ۴۲۴ درگذشت و او تا مرگ سلطان مسعود (۴۳۲) در غزنه ماند. بعد از شکست دندانقان به دست سلجوقیان منوچهری احتمالاً در این دوران وفات یافته است. چون هیچ شعری از او که اشاره به حوادث و یا اشخاص این دوران داشته باشد باقی نمانده است.

یکی از مهم‌ترین و معتبرترین نسخه که دارای بهترین ویرایش نیز است اثر دبیر سیاقی می‌باشد که حدود ۲۸۰۰ بیت را از منوچهری آورده است که اغلب این ابیات قصیده‌های مدحی (۵۷) قصیده مسمطات (۱۲) چند قطعه و رباعی را نیز نقل کرده است و تعدادی غزل‌واره و ابیات منفرد را نیز آورده است. منوچهری برای سرودن مثنوی تلاش نکرده و در این قالب طبع آزمایی نکرده است. در قسمت قصاید مدحی حدود یکسوم قصاید درباره‌ی مسعود غزنوی و بیشتر اشعارش درباره‌ی حکومت غزنوی بوده است. گویند منوچهری چندین رباعی به زبان عربی داشته که امروزه در بین نوشته‌های فارسی ناشناخته مانده است.

از اشعار منوچهری چنان برمی‌آید که اطلاعات وافری از ادبیات و شعر عرب داشته است و همین امر موجب شده است که این اطلاعات را به طریق مستقیم و غیرمستقیم در اشعارش انعکاس دهد.

- مضامینی از قبیل اشعار معلقات سبعة، متنبی، ابونواس، و ... و سایر مشاهیر عرب را در شعر خود آورده است و به مضامینی مانند، فراق یار سفر کرده، نشستن معشوق بر کجاوه، وصف اطلال و دمن و ربع به‌جای مانده از معشوق، وصف بیابان، وصف شب و حالات ستارگان و ... و حتی قصاید مهم و یا شاعران مهم عرب را در اشعار خود ذکر می‌کند و در قوافی اشعار خود از لغات و واژه‌های عربی بسیار استفاده می‌کند به گونه‌ای که نسبت به شاعران هم‌عصر خود بسامد استفاده از واژگان عربی و مضامین عرب بیشتر در شعر منوچهری یافته می‌شود. مهارت و استادی او در ادبیات عرب با توجه به جوان بودنش حایز اهمیت است. منوچهری از این راه علم خود را بیان می‌کند و جوان بودن خود را در برابر شاعران با تجربه بدین طریق جبران می‌کند نکته‌ی قابل توجه این که مضامین ادبیات عرب را نیز بیشتر به طریق تشبیه و با صور خیال زیبا در اشعار خود بیان می‌دارد.

یکی از موضوعات مهم و اساسی در شناخت ارزش هنری و ادبی شعر هر شاعر توجه به دو عنصر وزن و عاطفه است که این دو نکته در شعر سنتی و اشعار شاعرانی همچون منوچهری، نظامی، حافظ و ... بیشتر مصداق پیدا می‌کند و ضرورت شناخت آن بیشتر احساس می‌شود. و اگر این دو مورد نادیده انگاشته شود و دیدگاه‌های بیان که صور خیال در آن مطرح می‌شود و بدیع که در شعر این شاعران به اوج خود می‌رسد به محاق فراموشی سپرده شود، بر همه‌ی اهل نظر واضح است که در صورت عدم توجه به این دو نکته زیبایی و ظرافت و ارزش شعری این شاعران بیش از ۵۰٪ ناشناخته می‌ماند و اگر کسی بخواهد در شعر این شاعران تحقیق و تفحصی داشته باشد و به این علوم که جنبه‌های زیبایی شناختی یک شعر را می‌شناسانند ناآشنا باشد زوایا و ظرافت‌های بسیاری از شعر بر او پوشیده می‌ماند و نمی‌تواند ادعا داشته باشد که لذت و ارزش این اشعار را دریافته است.

در این مقوله ما به عنصر وزن که یکی از ویژگی‌های شعر سنتی است کاری نداریم و عنصر عاطفه و راه‌های به تصویر کشاندن آن به کمک هنر تشبیه در شعر منوچهری را مورد بررسی قرار می‌دهیم. قلم و ابزار نقاشی یک شاعر خصوصاً منوچهری که طبیعت را به خوبی در کلام نقش می‌بندد استفاده از آرایه‌های ادبی به ویژه تشبیه می‌باشد برای هر کار ابزاری لازم است. ابزار کار شاعر مادی و محسوس نیست بلکه انتزاعی و ذهنی است که باید به کمک وسایلی این امور انتزاعی را عینیت بخشید. و اصلی‌ترین ابزار برای عینی کردن صورت‌های ذهنی یک شاعر در راستای عالم تخیل علم بیان است.

دروازه‌ی ورود به عالم تخیل پیدا کردن روابط اشیا و پدیده‌ها به صورت حقیقی و یا ادعایی و یا تخیلی و مانده کردن این امور به همدیگر همانا در علم بیان به کمک آرایه‌ی تشبیه صورت می‌گیرد و با کمال یافتن و بلوغ این آرایه می‌توانیم تصاویر را هنری‌تر و انتزاعی‌تر کنیم و در نهایت به استعاره و بعضی از علاقه‌های مجاز برسیم و شاید بتوان ادعا داشت که سنگ زیربنای علم بیان آرایه تشبیه است. و از طرف دیگر این آرایه دارای بیشترین بسامد در شعر منوچهری می‌باشد. این شاعر با به کار بردن انواع تشبیه با بسامدهای بسیار و خلق تصاویر بدیع و شگفت به غنای ادب فارسی در عالم صور خیال و گنجینه‌ی تصاویر شعری افزوده است. و دیگر این که تشبیهات منوچهری از تشبیهات آغازین ادب فارسی است که خود برای اولین بار بعضی از تصاویر و تشبیهات زیبا و با وجه شبه‌های

بسیار ظریف خلق کرده است. که همین کار منوچهری و بررسی بیشتر اشعار او را ایجاد می‌کند. که این تصاویر شعری چه به صورت تکراری و چه با زبان‌ها و شیوه‌های مختلف در دوران بعد از او نیز مورد استفاده‌ی شاعران قرار گرفته است.

منوچهری یکی دیگر از ابداعاتی که در شعر خود آورده است تشبیهات عرب را از قبیل وصف بیابان‌ها، ربع و اطلال، دمن، ویرانه‌های سرای معشوق، حالات نشستن معشوق به کجاوه و فراق یار را که بیشتر از ادبیات عرب گرفته است در شعر خود به خوبی بیان کرده است.

نوع خاصی از تشبیه که ویژگی شعر لحظه‌ها و نگاه‌ها در آن وجود دارد منوچهری با بسامد بسیار این نوع تشبیهات را نیز در شعر خود آورده است که می‌توان گفت از زیباترین تشبیهات منوچهری به حساب می‌آید. بسامد تشبیه مرکب و انواع تشبیه مرکب از نکات قابل اهمیت در شعر منوچهری است که بسامد این نوع تشبیه نیز بسیار بالا است و به کمک این نوع تشبیهات منوچهری طبیعت را در شعر خود نقاشی می‌کند پس لازم است برای شناخت دقیق‌تر از شعر منوچهری جنبه‌های زیبایی‌شناختی شعر خصوصاً تشبیه مورد لحاظ و بررسی قرار گیرد. که هدف اساسی ما نیز همین است.

منوچهری از دو عنصر اصلی شعر یعنی وزن و عاطفه به خوبی استفاده کرده است و در شعرهای شاد و بزمی و طرب‌انگیز از اوزانی استفاده کرده است که موسیقی و وزن خاص این اشعار تا حدود زیادی بیان‌کننده‌ی فضا و مضمون مورد نظر است. و ویژگی شعر ناب در این گونه اشعار وجود دارد که رها از فکر به طرف موسیقی حرکت می‌کند. البته به گونه‌ای نیست که مفهوم را رها کند اما لغات و مفهوم در خدمت آهنگ و موسیقی شعر حرکت می‌کنند. اشعار طرب‌انگیز این شاعر، روحیه‌ی شاد و تساهل را می‌نمایاند و جوان بودن او در نگرش به اشعارش بارز و هویداست.

دیگر عنصر مهم و اساسی شعر عاطفه است که منوچهری این عنصر و توانش را به کمک صور خیال و تصویرسازی و ترکیب‌های بدیع و نغز بیان می‌کند و همانان دریچه‌ی ورود به عالم خیال تشبیه و انواع آن و بعد از آن تشبیه فشرده که در واقع استعاره است به گونه‌ای پربسامد در شعر منوچهری به کار رفته است و تا جایی که استاد تصویرهای طبیعت و نقاش طبیعت در عالم کلام می‌توان گفت منوچهری است و به سبک خاص وی تبدیل شده است.

بیشتر توصیفات و تشبیهات منوچهری و تصویرهای شعری او به امور محسوس و ملموس اختصاص دارد و مواردی از قبیل: کوه، جنگل، باغ و بوستان، مرغزار، آسمان، ابر، باران، وصف خزان و موجودات گوناگون و ... را در طرفین تشبیه خود به کار برده است و به خوبی از عهده‌ی این مهم برآمده است. از دیگر توانش‌های شعر منوچهری توسعه و تکامل قالب شعری مسمط است و استاد بی‌بدیل و بی‌نظیر این قالب شعری است و وصف بهار، شراب، انگور و ... در اشعار او بسیار پربسامد و بدیع و نغز است.

در ذیل دو رشته از یک مسمط که به وصف بهار پرداخته است این ادعا را ثابت می‌کند: مثال:

آمد نـوروز هـم از بامـداد	آمدنش فـرخ و فرخـنده بـاد
باز جهـان خـرم و خـوب ایـستاد	مرد زمـستان و بهـاران بـزاد
ز ابر سـیه روی سـمن بـوی راد	گیتـی گرایـد چـو دارالقـرار
روی گـل سـرخ بیاراسـتند	زلفـک شـم شـاد بیاراسـتند
کبکـان بر کـوه به تـک تاختـند	بلبـاکـان زیروسـتا خواسـتند
فاختـگان همـبر بـشاستند	نای زنـان بر سرشـاخ چـنار

توصیفات منوچهری واقعی و طبیعی و بیشتر گل‌ها، گیاهان، پرندگان، رودها، کوه، عناصر طبیعت، آلات بزم و طرب، دستگاه‌های موسیقی، پرده‌ها، الحان و نغمه‌ها و ... در شعر او با مهارت خاصی به عنوان یکی از طرفین تشبیه به کار رفته است.

به طور کلی شاعران سبک خراسانی و خصوصاً منوچهری به آسانی و روانی زبان شعری خود به عنوان یک ویژگی و شاخصه‌ی برتری یاد می‌کنند و گاهی اوقات یک نوع خودشیفتگی به علم و قریحه‌ی خود در شعرشان دیده می‌شود.

کنم منظوم مدح تو به لفظی کان بود آسان که در دل فزون باشد حلاوت لفظ آسان را

دیگر شاخصه‌ی شعر منوچهری شادی و پرنشاطی است که روحیه‌ی تساهل و خوشباشی را تبلیغ می‌کند و از محیط‌های اشرافی، گردش، تفریح در باغ و بزم سخن می‌گوید و جوان بودن شاعر در سرایش این نوع اشعار مؤثر است و عامل دیگر سرودن این نوع اشعار رفاه‌طلبی ایرانیان در عصر

سامانی و غزنوی و آسایش نسبی شاعران درباری است که با سرودن قصاید مدحی صله‌ها و انعام فاخر و باارزش می‌گرفتند. شعر منوچهری شعری واقع‌گرا است، و ترکیبات و توصیفات امور طبیعی، ارباب، کنیز و غلام، لشکرکشی طبیعت و خمیه‌سرای، وصف شراب و انگور و ... با بسامد بسیار در شعر منوچهری دیده می‌شود و وجه شبهه به دست آمده از این تشبیهات نیز واقعی می‌باشد و کمتر وجه شبهه وهمی و یا خیالی در شعر منوچهری وجود دارد.

اشاره به تلمیحات و اساطیر به صورت تشبیه تلمیحی و یا اساطیری است که به اسم قهرمانان اساطیری و اعیاد باستانی چون نوروز بزرگ، جشن سده و ... اشاره دارد و آهنگ‌های موسیقی اصیل ایرانی چون نوروز بزرگ، صبا، گنج فریدون، پالیزبان، و ... در شعر منوچهری دیده می‌شود که فهرست این اعیاد و آهنگ‌ها در پایان این کار آمده است.

معشوق مقام والایی ندارد و همان ویژگی معشوق در شعر خراسانی را دارد. کلام شعری حماسه فکر غالب بر اشعار است. و حتی پند و اندرز و می و معشوق نیز لحن حماسی دارد.

توصیفات برون‌گرا است و موضوعات شعری از قبیل وصف خزان، فراق یار، به تقلید از قصاید عربی است و اشاره به معارف اسلامی و قرآن و حدیث در این دوره کم است و اگر باشد عمق مضامین و تلمیحات در بن مایه‌ی این اشعار وجود ندارد.

به قدح ببلبله را سر به سجود آور زود که همی ببلبل بر سرو کند بانگ نماز
به سماعی که بدیع است کنون گوش بنه به نبیدی که لطیف است کنون دست بیاز

قالب شعری رایج سرایش شعر منوچهری قصیده است بعضی از قصاید او دارای تغزل، تشبیب و شرطیه هستند اما غزل به معنی قالب مستقل در دیوان این شاعر دیده نمی‌شود. استفاده از صناعات ادبی بیان و بدیع از شاخص‌های شعر منوچهری است. خصوصاً در علم بیان استفاده از انواع تشبیه با بسامد بسیار بالا وجود دارد. و در همین دوران نخستین اثر مستقل بلاغی «ترجمان البلاغه» در صناعات ادبی تألیف شد که خود دلیل توجه شاعران و اهل ادب در این دوران به علم بیان و بدیع است.

در شعر منوچهری صناعات بدیع لفظی مانند: موازنه، اشتقاق، لف و نشر و انواع جناس دیده می‌شود. و صناعات بدیع معنوی مانند ایهام، تلمیح، حس آمیزی و ... بسامد بسیار کمی دارد اما مراعات

نظیر و تضاد بیشتر وجود دارد.

توصیفات و ترکیبات رایج و پرکاربرد که بعداً در لفظ و مضمون مورد تقلید شاعران دیگر قرار گرفت از دیگر شاخص‌های شعری اوست که در تشبیهات مرکب این توصیفات را استادانه به کار برده است. با توجه به ذکر این مقدمات که جنبه‌ی سبک‌شناسی و زیبایی‌شناسی شعر منوچهری را داشت برای شناخت هرچه بیشتر توانش تصویرگری و زیبایی‌آفرینی شعر به کمک انواع تشبیه به بررسی انواع تشبیه و بسامدهای این تشبیهات و شعر لحظه‌ها و نگاه‌ها و اشعار که از مضامین ادب عرب بهره گرفته است می‌پردازیم. تا چه قبول افتد و چه در نظر آید.

فصل اول

فصلی در تشبیه